

Katarzyna Gmaj*

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY MIGRACJI PRZYMUSOWYCH – PRZYPADKÓW UKRAIŃCÓW UCZĄCYCH SIĘ W POLSKICH SZKOŁACH

DOI: 10.26399/meip.4B(79).2023.43/k.gmaj

WPROWADZENIE

Lista przyczyn, dla których ludzie decydują się na wyjazd z własnego kraju jest bardzo długa. W tym opracowaniu uwaga skupia się na sytuacji, gdy migracje nie są dobrowolne. W myśl konwencji genewskiej uchwalonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1951 r., kiedy ludzie opuszczają swoje domy i wyjeżdżają za granicę w uzasadnionej obawie przed prześladowaniem z powodu rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych, są uchodźcami. Zatem postanowienie o opuszczeniu domu podejmują w sytuacji przymusu. Przez kolejne dziesięciolecia XX i XXI w. kwestia migracji niedobrowolnych ulegała kolejnym regulacjom. Obecnie osoby poszukujące międzynarodowej ochrony prawnej, poza statusem uchodźcy, który jest stabilną długoterminową ochroną, w swoim zamyśle ostatecznie kwalifikującą do stałego pobytu lub obywatelstwa, uzyskują także inne formy ochrony prawnej. Z tymi pozostałymi wiąże się założenie, że po ustaniu przyczyn ucieczki wrócą do swojej ojczyzny. Niemniej jednak, niezależnie od formalnego statusu wszystkie takie osoby określa się mianem uchodźców¹.

W wyniku napaści Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. Europa stanęła wobec konieczności zapewnienia schronienia dużej liczbie osób uciekających z tego kraju. I tak już 4 marca 2022 r. w celu przyjęcia na terytorium Unii Europejskiej (UE) i przyznania

* Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: k.gmaj@lazarski.edu.pl, ORCID 0000-0001-6860-1927.

¹ K. Gmaj, *Wprowadzenie w zagadnienia migracji i integracji*, [w:] A. Chmielecka (red.), *Od imigracji do integracji. Vademecum*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2012, s.11–36.

natychmiastowej tymczasowej ochrony obywatelom Ukrainy, UE sięgnęła po mechanizm ochrony tymczasowej, przewidziany dyrektywą Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. W związku z przypuszczeniem, że system udzielania ochrony międzynarodowej nie będzie w stanie podolać masowemu napływowi uciekinierów z Ukrainy, zastosowano uproszczone w stosunku do ochrony międzynarodowej procedury administracyjne. W ramach ochrony tymczasowej jej beneficjenci natychmiast uzyskują dostęp do edukacji oraz zatrudnienia i samozatrudnienia. Tak też stało się w przypadku Ukraińców uciekających przed rosyjską inwazją. Poniższy tekst dotyczy pierwszego wymiaru, czyli edukacji. A dokładniej psychologicznych aspektów migracji przymusowych doświadczanych przez ukraińskie dzieci i ich funkcjonowania w polskich szkołach.

Od 2022 r. z powodu wojny w Ukrainie, Polska przekształciła się z kraju dającego schronienie stosunkowo niewielu uchodźcom w jedno z głównych na świecie państw przyjmujących uciekinierów. Choć niektórzy z nich przenieśli się do innych państw europejskich i poza Europę, to duża ich liczba wciąż pozostaje w Polsce. W związku z tym, że sytuacja w Ukrainie jest niestabilna, uchodźcy raczej nie będą powracać do ojczyzny. 1 sierpnia 2023 r. prawie milion ukraińskich uchodźców posiadało w Polsce aktywny numer PESEL, a łączna liczba wniosków o jego nadanie od marca 2022 r. wyniosła prawie 1,7 mln².

INTEGRACJA

W szerokim ujęciu możemy wymienić cztery główne konteksty, w których pojawia się pojęcie integracji³. Po pierwsze, używane jest dla określenia najważniejszej obowiązującej obecnie w prawie i praktyce koncepcji polityki społecznej, która zmierza do minimalizowania problemów i konfliktów społecznych związanych z różnorodnością współczesnych społeczeństw, spowodowaną przez obecność imigrantów. Po drugie, pojęcie to dotyczy opisu funkcjonowania odmiennych kulturowo i etnicznie imigrantów czy grup imigranckich. Po trzecie, wartościujące znaczenie tego pojęcia odnosi się do pożądanego stanu równowagi systemu, który zaburza obecność imigrantów. Integracja ma tę równowagę przywracać. Czwarty z kontekstów, w jakim przywoływana jest kwestia integracji, ma polityczny charakter – wykorzystuje się ją w walce o władzę. W celu realizacji interesów poszczególnych grup i partii politycznych, imigrantów przedstawia się jako problem i zagrożenie, i na tym buduje kapitał polityczny.

² Ukraine Emergency – UNHCR Poland Factsheet (01 August 2023), <https://data.unhcr.org/en/documents/details/102714> [dostęp: 30.11.2023].

³ A. Grzymała-Kazłowska, „Integracja” – próba rekonstrukcji pojęcia, [w:] A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 29–50.

Poniższy tekst nawiązuje do drugiego z tych kontekstów, czyli do funkcjonowania odmiennych kulturowo imigrantów. Przy czym dodatkowym czynnikiem kształtującym ich doświadczenia jest przymusowy charakter migracji – ucieczka przed wojną.

INTEGRACYJNY I SEPARACYJNY MODEL KSZTAŁCENIA

W Unii Europejskiej wyróżnić możemy dwa podstawowe modele w zakresie edukacji imigrantów: integracyjny i separacyjny. W pierwszym dzieci chodzą na obowiązkowe lekcje razem z dziećmi z kraju przyjmującego, a wsparcie językowe otrzymują indywidualnie podczas dodatkowych lekcji językowych. W modelu separacyjnym dzieci imigrantów uczą się w oddzielnych (przejściowych) klasach przez określony czas, dopóki nie nauczą się języka w stopniu pozwalającym na aktywny udział w lekcjach poszczególnych przedmiotów⁴.

Specyfika sytuacji uczniów z Ukrainy, którzy masowo napłynęli do Polski po eskalacji konfliktu rosyjsko-ukraińskiego w 2022 r. polega m.in. na tym, że bez względu na indywidualne plany ich opiekunów Polska udzieliła im ochrony czasowej, której towarzyszy założenie, że po ustaniu wojny wrócą do swojej ojczyzny. Jednocześnie w polskim porządku prawnym cudzoziemców, tak samo jak polskich obywateli, dotyczy obowiązek szkolny do 18. roku życia⁵. Te dwa względy, czyli masowość napływu i obowiązek szkolny sprawiły, że uczniowie z Ukrainy zostali przez polskie władze potraktowani wyjątkowo⁶. Dla najnowszej fali uchodźców zwiększono minimalną ilość dodatkowych lekcji języka polskiego w porównaniu z innymi migrantami. Preferowaną formą stały się oddziały przygotowawcze⁷, w których w przypadku obywateli Ukrainy podniesiony został górny limit z 15 do 25 osób. Niespotykanym wcześniej rozwiązaniem

⁴ V. Todorovska-Sokolovska, *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w szkołach w krajach UE – cz. 1, Materiały nt. integracji dzieci imigrantów w szkołach*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2009.

⁵ Art. 35, Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59, tekst ujednolicony <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [dostęp: 30.11.2023].

⁶ Rozporządzeniem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 r. w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy podniesiony został limit uczniów w grupach przedszkolnych i klasach szkolnych.

⁷ W oddziałach przygotowawczych można łączyć uczniów z różnych klas, tzn. w szkole podstawowej oddziały łączone można organizować dla dzieci z klas I–III, IV–VI oraz VII i VIII. W liceum ogólnokształcącym dla młodzieży z klas I i II, III i IV, a w technikum i branżowej szkole pierwszego stopnia dla uczniów z klas I–III oraz IV i V w technikum. Lekcje prowadzone są przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów, którzy mogą być wspierani przez pomoc nauczyciela władającą językiem ucznia.

było wyłączenie obywateli Ukrainy z ustawowego obowiązku nauki w polskim systemie, o ile uczestniczyli w zdalnym nauczaniu prowadzonym przez szkołę w Ukrainie. Z perspektywy tego państwa główna zaleta zdalnej nauki to podtrzymywanie wśród najmłodszych obywateli i ich opiekunów chęci powrotu do ojczyzny w momencie zakończenia wojny. Zauważmy, że Ukraina stoi w obliczu katastrofy demograficznej. Jeszcze przed eskalacją konfliktu zmagiała się z niską dzietnością i wyjazdami obywateli za granicę w celach zarobkowych, a także osiedleniowych. W wyniku zaostrzenia konfliktu z Rosją zmniejszanie się populacji nabrało gwałtownego tempa, a odpowiadają za nie ucieczka obywateli z kraju oraz śmierć żołnierzy. Szacunki dotyczące spodziewanej liczby mieszkańców Ukrainy w 2030 r. wahają się między 24 a 35 milionów. Ogromny ubytek w stanie ludności to hamulec dla rozwoju i odbudowy państwa po zakończeniu wojny⁸.

Zauważmy, że zachęcanie do tworzenia dla uczniów z Ukrainy specjalnych oddziałów przygotowawczych lokuje się w separacyjnym modelu kształcenia i stanowi odejście od włączania dzieci i młodzieży w główny nurt od samego początku ich funkcjonowania w polskich placówkach. Tym bardziej zgoda na pozostawanie uczniów ukraińskich korzystających ze zdalnej nauki w ramach ukraińskiego szkolnictwa poza polskim systemem edukacji wyłącza takie osoby z możliwości integrowania się z polskim społeczeństwem za pośrednictwem szkoły. Wydaje się, że za przyjęciem obu rozwiązań stała głównie chęć uniknięcia dezorganizacji szkół i pogorszenia warunków nauki wszystkich uczniów, bo chociaż zwiększenie obecności uczniów ukraińskich obserwowano od 2014 r., to gwałtowna zmiana nastąpiła dopiero po 24 lutego 2022 r. Na przestrzeni dwóch lat szkolnych (2020/2021–2022/2023) liczba obywateli Ukrainy uczących się w polskich przedszkolach i szkołach (wliczając szkoły policealne) wzrosła niemal czterokrotnie i 30 września 2022 r. osiągnęła 288 tys. Z tego ponad 200 tys. to uczniowie, którzy przyjechali po rozpoczęciu inwazji rosyjskiej⁹. Blisko 1/3 z nich znalazła się w czterech województwach: mazowieckim, śląskim, wielkopolskim i małopolskim.

DZIECI W SYTUACJI MIGRACJI PRZYMUSOWEJ – ASPEKTY PSYCHOLOGICZNE

Każda migracja – zmiana szkoły, całego otoczenia oraz towarzyszące zmianie miejsca zamieszkania, zerwanie więzi z rówieśnikami i innymi ważnymi osobami – jest dla

⁸ J. Rogoża, *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej*, „Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” 2023, nr 524, s. 1, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Komentarze%20OSW%20524.pdf> [dostęp: 30.11.2023].

⁹ Liczby podane na podstawie: Otwarte Dane Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, które zawierają informacje pochodzące z Ministerstwa Edukacji, a zbierane w Systemie Informacji Oświatowej (SIO), dane.gov.pl [dostęp 30.11.2023].

dziecka ogromnym stresem. Od nauczyciela oczekuje się, aby potrafił pracować nie tylko z uczniami, którzy nie wykazują trudności w nauce, ale także z tymi, którzy je mają. W ramach edukacji włączającej, rozumianej jako kształcenie i wychowanie, którego celem jest zwiększanie szans edukacyjnych wszystkich osób uczących się, nauczyciel powinien uwzględniać indywidualne potrzeby, umiejętności i uwarunkowania ucznia. Każdy uczeń, który ma za sobą doświadczenie migracyjne, a szczególnie uchodźcze, to dziecko ze specjalnymi potrzebami, które jednak musi posiadać wiedzę zgodną z podstawą programową¹⁰.

Dla uczniów z Ukrainy, którzy przyjechali do Polski po rosyjskiej agresji w 2022 r., zmiana szkoły i adaptacja do nowego środowiska to stresujące doświadczenie, wzmocnione okolicznościami, w jakich opuszczali swoją ojczyznę. Zauważmy, że znaczący dla wyjaśnienia zachowania i postawy ucznia jest nie tylko jego indywidualny stan psychiczny, ale także kondycja opiekunów. Przedłużająca się niepewność co do przyszłości wpływa na motywację do nauki, w tym nauki języka i integrację w ogóle. Brak postępów nie musi wynikać z lenistwa czy złej woli dziecka, a właśnie z wyżej wspomnianych uwarunkowań. Istotne znaczenie mogą mieć także niezdiagnozowane problemy rozwojowe. Pominięcie przez nauczycieli tych elementów może sprzyjać błędnemu przypisaniu konkretnemu dziecku braku motywacji do nauki, zdolności lub posiadania odpowiednich kompetencji, co może skutkować etykietowaniem jako „ucznia mniej zdolnego” lub „trudnego”, czy „leniwego”. Nazywa się to błędem atrybucji. Tymczasem w wypowiedziach nauczycieli szkół podstawowych pojawia się modelowanie „idealnego ucznia uchodźczego” i negatywne wartościowanie uczniów niezaangażowanych w naukę¹¹.

Wiedza na temat psychologicznych aspektów migracji przymusowych może pomóc w zrozumieniu, dlaczego dzieci i dorośli zachowują się w określony sposób, np. wycofują się z aktywności społecznych, nie przejawiają zainteresowania integracją lub zachowują się w sposób oceniany jako oschły czy agresywny¹². Dzieci nie zawsze mogą liczyć na wsparcie ze strony rodziców, co wiąże się z tym, że opiekunowie sami zmagają się z trudnościami adaptacyjnymi i nie wystarcza im czasu na rozmowy

¹⁰ E. Śmiechowska-Petrovskij, *Doskonalenie zawodowe nauczycieli w zakresie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej ze wsparciem ucznia z trudnościami adaptacyjnymi, wynikającymi z różnic kulturowych i zmiany środowiska edukacyjnego*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami adaptacyjnymi w młodszym wieku*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2016, s. 173–187.

¹¹ M. Tędziągolska, B. Walczak, K.M. Wielecki, *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach. Gdzie jesteśmy u progu kolejnego roku szkolnego?*, Raport z badania jakościowego wykonanego na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej przez firmę Badania i Działania, 2023, https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2023/09/Raport_Uczniowie_uchodzczy_w_polskich_szkolach_CEO_wrzesien_2023.pdf [dostęp: 30.11.2023].

¹² I. Bąbiak, *Spoleczne i emocjonalne konsekwencje migracji do Polski – perspektywa dzieci cudzoziemców*, [w:] E. Jagiełło, E. Jówko (red.), *Dziecko w kulturze współczesnego świata*, Towarzystwo Rozwijania Inicjatyw Oświatowych, Siedlce 2013, s. 36–59.

z dziećmi na temat przeżywanych przez nie problemów¹³. Kolejnym obciążeniem, z którym mogą zmagać się uchodźcy, jest „żałoba kulturowa” wynikająca z rozstania z ojczyzną, bliskimi osobami, zwierzętami oraz rzeczami, które były ważne. Brak czasu na pożegnanie oraz trauma związana z ucieczką sprawiają, że mimo fizycznej obecności w nowym miejscu, wielu uchodźców nadal żyje wspomnieniami o kraju ojczystym. Jest to czynnik utrudniający decyzje dotyczące przyszłości, np. pracy lub edukacji dzieci. Wśród uchodźców występuje również „syndrom ocalonych”. Dotyczy osób, które straciły bliskich i obwiniają się o ich śmierć. Mają poczucie winy, że sami przeżyli lub wyjechali, pozostawiając członków rodziny, którzy z różnych względów nie mogli opuścić z nimi kraju. Objawy tego syndromu to silne emocje, z którymi trudno sobie poradzić, a pomoc psychologiczna często nie wystarcza. Żałoba kulturowa i syndrom ocalonych może dotyczyć nie tylko dorosłych, ale także dzieci i wpływać na ich aktywność w szkole oraz motywację do nauki, a także interakcje z rówieśnikami¹⁴.

Zarówno dzieci, jak i dorośli uchodźcy mogą cierpieć z powodu zespołu stresu pourazowego (*Post Traumatic Stress Disorder*, PTSD)¹⁵. Zaburzenie to cechuje się odtwarzaniem traumatycznych wydarzeń, na przykład poprzez uporczywe wspomnienia, powtarzające się koszmary sennie. Charakterystyczne są także silne reakcje lękowe na bodźce skojarzone z traumatycznymi wydarzeniami oraz unikanie bodźców kojarzących się z traumą. Objawy obejmują poczucie wyobcowania, pesymistyczną ocenę przyszłości, niepokój, drażliwość, depresję oraz agresję. Obniżenie progu agresji u dzieci z PTSD wiąże się z ciągłym stanem napięcia emocjonalnego, jaki przeżywają oraz niepewnością co do przyszłości. Dlatego mogą być bardziej pobudzone od swoich rówieśników. Bywa, że w szkole przejawia się to w postaci bójk czy prowokowania konfliktów. Trzeba jednak podkreślić, że takie zachowania nie są częścią kultury lub „brakiem wychowania”. Dzieci mogą ponadto cierpieć z powodu trudności z koncentracją i przyswajaniem wiedzy. Co ważne, bywa, że zmiany w zachowaniu pojawiają się z opóźnieniem¹⁶.

Półtora roku od eskalacji konfliktu nauczyciele zauważyli poprawę stanu psychiczno-emocjonalnego uczniów, którzy uciekli przed wojną w Ukrainie. Wciąż jednak

¹³ A. Borkowska, *Psychologiczne aspekty migracji w rozwoju dziecka*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami adaptacyjnymi w młodszym wieku szkolnym. Aspekty rozwojowe i edukacyjne w kontekście specyfiki różnic kulturowych*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2016, s. 109.

¹⁴ M. Piegat-Kaczmarzyk, Z. Rejmer, *Psychologiczne skutki uchodźstwa*, [w:] E. Pawlic-Rafałowska (red.), *Inny w polskiej szkole. Poradnik dla nauczycieli pracujących z uczniami cudzoziemskimi*, Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, Warszawa 2010, s. 23.

¹⁵ Lipczyński A., *Psychologiczna interwencja w sytuacjach kryzysowych*, Difin, Warszawa 2007.

¹⁶ I. Bąbiak, *Spoleczne i emocjonalne konsekwencje migracji...*, op. cit.

część z nich przeżywa trudne emocje, a nawet wymaga specjalistycznego wsparcia¹⁷. Niezależnie od wieku uczniowie odczuwają samotność, której przyczyną jest m.in. brak nawiązania głębokich przyjaźni w Polsce i to zarówno z dziećmi z Polski, jak i rówieśnikami z Ukrainy¹⁸. Z raportu Rzecznika Praw Dziecka wynika, że młodzi uchodźcy z Ukrainy określają swoje samopoczucie, relacje z rodziną, rówieśnikami oraz nauczycielami jako korzystne. Dzieci, które zgłaszały występowanie trudności w tych obszarach jest niewiele (ok. 5%). Lepiej radzą sobie dzieci najmłodsze¹⁹.

Postawy polskich uczniów wobec kolegów z Ukrainy są rozmaite – od życzliwości, przez obojętność aż po wrogość. Konflikty inicjowane są przez obie strony. Według nauczycieli i pedagogów Polacy przeważnie skarżą się na niesprawiedliwe, uprzywilejowane traktowanie uczniów z Ukrainy i ich niechętną postawę wobec propozycji integracji. Natomiast Ukraińcy częściej przywołują przemoc werbalną i fizyczną, której doświadczyli ze strony polskich rówieśników. W szkołach obserwowane są także konflikty między samymi Ukraińcami. Dotyczą najczęściej używania języka rosyjskiego (populacja Ukrainy nie jest jednorodna językowo i dla części Ukraińców, szczególnie tych ze wschodniej części kraju, pierwszym językiem jest rosyjski, a nie ukraiński), ale pojawiają się też inne tematy np. kwestia walki ojców na froncie lub ich wyjazd do Polski²⁰.

Część dzieci i młodzieży chodzi jednocześnie do polskiej szkoły oraz uczestniczy w zdalnym nauczaniu w ukraińskim systemie edukacji. Tacy uczniowie często są przeciążeni obowiązkami. Warto zastanowić się, czy pełne zaangażowanie dzieci i młodzieży w obu systemach jest w ogóle realnym oczekiwaniem. Niemniej jednak zrozumiałe jest to, że z jednej strony rodzicom zależy na jak najszybszej adaptacji dzieci w polskiej szkole, bo nie wiadomo czy i kiedy wrócą na Ukrainę. Z drugiej strony, z tych samych względów, rodzicom zależy na podtrzymaniu tożsamości ukraińskiej i łączności z systemem ukraińskim. Młodzi ludzie znajdują się zatem pod dużą presją, co z pewnością ma wpływ na ich psychiczny dobrostan.

Z perspektywy polskich nauczycieli równoczesne pobieranie nauki w obu systemach sprzyja rezygnacji z lekcji języka polskiego jako obcego i innych zajęć dodatkowych oferowanych przez szkołę, obniżając jakość nauki oraz ograniczając możliwości integracji

¹⁷ M. Tędziągolska, B. Walczak, K.M. Wielecki, *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach...*, *op.cit.*

¹⁸ M.R. Centrone, A. Gromada, I. Posylny, „*Bez wątpienia jest tu fajnie; ale prawdziwy dom, to własny dom...*”. *Badanie subiektywnego dobrostanu dzieci i młodzieży mieszkających w Polsce w obliczu wojny w Ukrainie*, Raport UNICEF, Save the Children, Plan International, 2023, <https://www.unicef.org/eca/pl/reports/bez-watpienia-jest-tu-fajnie-ale-prawdziwy-dom-wlasny-dom> [dostęp: 30.11.2023].

¹⁹ Biuro Rzecznika Praw Dziecka, *Sytuacja dzieci i młodzieży z Ukrainy w polskich szkołach*, 2023, <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2023/11/Raport-z-bada%C5%84-Rzecznika-Praw-Dziecka-Sytuacja-dzieci-z-Ukrainy-w-polskich-szko%C5%82ach.pdf> [dostęp: 30.11.2023].

²⁰ M. Tędziągolska, B. Walczak, K.M. Wielecki, *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach...*, *op. cit.*

z polskimi rówieśnikami. Słaba frekwencja²¹ na lekcjach dodatkowych, pośrednio przekłada się na nieefektywne wykorzystanie środków, których brakuje na zaspokajanie potrzeb polskich uczniów, frustracji kadry pedagogicznej, ale też negatywnych reakcji ze strony polskich rodziców. Krótko mówiąc, nie sprzyja to dobrej atmosferze w szkole i poza nią.

Na stan emocjonalny dzieci mogą się także przekładać wewnętrzne napięcia w samych rodzinach uchodźczych. Dorosli doświadczają nagłej utraty kontroli nad własnym życiem. Kobiety bez wsparcia najbliższej rodziny mogą nie radzić sobie z obciążeniami związanymi z opieką nad dziećmi oraz poszukiwaniem lub wykonywaniem pracy zarobkowej. Również te, które po wybuchu wojny dołączyły do swoich mężów/partnerów pracujących od dawna w Polsce, mogą napotykać problemy w związku, które wcześniej się nie ujawniały w „życiu na odległość”. Kolejnym obszarem, który może powodować napięcia wewnątrz rodziny jest to, że dzieci szybciej niż dorośli adaptują się do nowych warunków. Z jednej strony mogą spotykać się z naciskiem rodziców na pielęgnowanie własnej kultury, żeby nie uległy „spolszczeniu”. Z drugiej strony bywa, że dzieci stają się tłumaczami nowego języka i obyczajów dla wolniej adaptujących się dorosłych. Warto w tym kontekście pochylić się nad budzącym coraz większe zainteresowanie badaczy zjawiskiem parentyfikacji, czyli nad delegowaniem dziecka do opieki nad dziećmi rodzicami lub rodzeństwem kosztem własnych potrzeb i możliwości rozwojowych²². Wydaje się, że kryzys psychiczny opiekunów spowodowany wojną może być polem do rozwoju tego zjawiska w rodzinach uchodźczych.

PODSUMOWANIE

Kiedy w szkole pojawia się uczeń nieznający języka wykładowego, to nie tylko nie rozumie treści przekazywanych w trakcie lekcji, ale nie potrafi też wyrazić swoich potrzeb, odpowiadać na pytania, nawiązać kontaktu z rówieśnikami i nauczycielami. Z tego powodu integracja ze środowiskiem szkolnym jest trudna, a młodzi ludzie przeżywają wiele problemów²³. Nieznajomość reguł zabaw czy zasad panujących w grupie może prowadzić do unikania rówieśników lub do obserwacji z dystansu, w celu ich zrozumienia.

²¹ Dyrektorzy i nauczyciele wskazywali na 30–50% frekwencję na dodatkowych zajęciach z polskiego. M. Tędziągowska, B. Walczak, K.M. Wielecki, *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach...*, *op. cit.*, s. 3.

²² I. Grzegorzewska, *Parentyfikacja w rodzinach z problemem alkoholowym*, „Alkoholizm i Narkomania” 2016, t. 29, nr 1, s. 27–38.

²³ K. Białek, *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015.

Wiele zachowań dzieci (i dorosłych) można wytłumaczyć zjawiskiem szoku kulturowego, inaczej definiowanego jako stres akulturacyjny, szok językowy, szok związany z rolą czy „zmęczenie kulturą”²⁴. Określenia te dotyczą doświadczania nieprzyjemnych emocji w wyniku trudności napotykaných w nowej kulturze. Uczucia te kumulują się, prowadząc do pogorszenia ogólnego samopoczucia, satysfakcji z życia i funkcjonowania dziecka. W przypadku dzieci z Ukrainy wzmocnione są jeszcze przez okoliczności, w jakich opuszczały swoją ojczyznę po wybuchu wojny. Zrozumienie tego procesu oraz rozpoznanie jego objawów pozwala na zastosowanie odpowiednich metod wsparcia i pomoc w łatwiejszym przystosowaniu do nowego środowiska, a przez to skuteczniejszą naukę w ramach przedmiotów szkolnych. Jest też ważne w pomocy uczniowi w radzeniu sobie z lękiem, paniką oraz innymi trudnymi emocjami, takimi jak: samotność, bezradność, smutek lub przygnębienie. Dzieci stopniowo przyswajają nowe umiejętności, zasady oraz zachowania. Zaczynają lepiej funkcjonować w szkole i poza nią. Po zakończonym etapie adaptacji uczniowie stają się bardziej pewni siebie i swoich umiejętności. Zaczynają dostrzegać postępy w nauce języka czy załatwianiu codziennych spraw. Jednak proces przystosowania w przypadku dzieci ma różną dynamikę i zależy od ich cech osobowościowych. W przypadku niektórych może być nawet niemożliwy do osiągnięcia.

Pamiętajmy, że przedłużająca się niepewność co do przyszłości, wpływa na motywację do nauki, w tym przyswajania języka i integrację w ogóle. Brak postępów nie musi wynikać z lenistwa czy złej woli dziecka, a właśnie z omówionych w artykule uwarunkowań. Co więcej, dzieci uciekające przed wojną, tak jak ich rówieśnicy mogą zmagać się z innymi trudnościami, np.: zdiagnozowanymi (lub nie) zaburzeniami rozwojowymi czy problemami rodzinnymi.

Chociaż uczniowie z Ukrainy nie są jednorodną grupą wolną od konfliktów wewnętrznych, to w polskich szkołach obserwujemy tworzenie równoległych, ukraińskiej i polskiej, społeczności. Wprawdzie zdarzają się przyjaźnie między Ukraińcami i Polakami, ale dominującym modelem jest preferowanie relacji w grupach homogenicznych pod względem narodowym²⁵. W tym kontekście pojawia się pytanie o integrację imigrantów z Ukrainy w dłuższej perspektywie czasowej oraz o rolę, jaką w tym procesie pełni przyznany im status ochrony czasowej, czy szerzej poczucie tymczasowości i niepewność co do miejsca, w którym przyjdzie żyć dzieciom i młodzieży, którzy dzisiaj uczą się w polskich szkołach.

²⁴ J. Grzymała-Moszczyńska, *Psychologiczne aspekty powrotów z emigracji – przegląd teoretyczny*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2014, nr 4, s. 53.

²⁵ M. Tędziogolska, B. Walczak, K.M. Wielecki, *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach...*, *op. cit.*

BIBLIOGRAFIA

Literatura przedmiotu

- Bąbiak I., *Spoleczne i emocjonalne konsekwencje migracji do Polski – perspektywa dzieci cudzoziemców*, [w:] E. Jagiełło, E. Jówko (red.), *Dziecko w kulturze współczesnego świata*, Towarzystwo Rozwijania Inicjatyw Oświatowych, Siedlce 2013, s. 36–59.
- Białek K., *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015.
- Biuro Rzecznika Praw Dziecka, *Sytuacja dzieci i młodzieży z Ukrainy w polskich szkołach*, 2023, <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2023/11/Raport-z-bada%C5%84-Rzecznika-Praw-Dziecka-Sytuacja-dzieci-z-Ukrainy-w-polskich-szko%C5%82ach.pdf> [dostęp: 30.11.2023].
- Borkowska A., *Psychologiczne aspekty migracji w rozwoju dziecka*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami adaptacyjnymi w młodszym wieku szkolnym. Aspekty rozwojowe i edukacyjne w kontekście specyfiki różnic kulturowych*, Wydawnictwo Naukowe UKSW Warszawa 2016, s. 101–123.
- Centrone M.R., Gromada A., Posylny I., „*Bez wątpienia jest tu fajnie; ale prawdziwy dom, to własny dom...*”. *Badanie subiektywnego dobrostanu dzieci i młodzieży mieszkających w Polsce w obliczu wojny w Ukrainie*, Raport UNICEF, Save the Children, Plan International, 2023, <https://www.unicef.org/eca/pl/reports/bez-watpienia-jest-tu-fajnie-ale-prawdziwy-dom-wlasny-dom> [dostęp: 30.11.2023].
- Gmaj K., *Wprowadzenie w zagadnienia migracji i integracji*, [w:] A. Chmielecka (red.), *Od imigracji do integracji. Vademecum*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2012, s. 11–36.
- Grzegorzewska I., *Parentyfikacja w rodzinach z problemem alkoholowym*, „Alkoholizm i Narkomania” 2016, t. 29, nr 1, s. 27–38.
- Grzymała-Kazłowska A., „*Integracja*” – próba rekonstrukcji pojęcia, [w:] A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 29–50.
- Grzymała-Moszczyńska J., *Psychologiczne aspekty powrotów z emigracji – przegląd teoretyczny*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2014, nr 4, s. 51–74.
- Lipczyński A., *Psychologiczna interwencja w sytuacjach kryzysowych*, Difin, Warszawa 2007.
- Otwarte Dane Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, https://dane.gov.pl/pl/dataset/1426,liczba-uczniow-cudzoziemcow-wedug-gmin/resource/62741/table?page=1&per_page=20&q=&sort= [dostęp 30.11.2023].
- Piegat-Kaczmarzyk M., Rejmer Z., *Psychologiczne skutki uchodźstwa*, [w:] E. Pawlic-Rafałowska (red.), *Inny w polskiej szkole. Poradnik dla nauczycieli pracujących z uczniami cudzoziemskimi*, Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, Warszawa 2010, s. 15–33.

- Rogoża J., *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej*, „Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” 2023, nr 524, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Komentarze%20OSW%20524.pdf> [dostęp: 30.11.2023].
- Śmiechowska-Petrovskij E., *Doskonalenie zawodowe nauczycieli w zakresie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej ze wsparciem ucznia z trudnościami adaptacyjnymi, wynikającymi z różnic kulturowych i zmiany środowiska edukacyjnego*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami adaptacyjnymi w młodszym wieku*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2016, s. 173–187.
- Tędziągolska M., Walczak B., Wielecki K.M., *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach. Gdzie jesteśmy u progu kolejnego roku szkolnego?*, Raport z badania jakościowego wykonanego na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej przez firmę Badania i Działania, 2023, https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2023/09/Raport_Uczniowie_uchodzczy_w_polskich_szkolach_CEO_wrzesien_2023.pdf [dostęp: 30.11.2023].
- Todorowska-Sokolovska V., *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w szkołach w krajach UE – cz. 1, Materiały nt. integracji dzieci imigrantów w szkołach*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2009.
- UNHCR, *Ukraine Emergency – UNHCR Poland Factsheet* (01 August 2023), <https://data.unhcr.org/en/documents/details/102714> [dostęp: 30.11.2023].

Akty prawne

- Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj> [dostęp: 30.11.2023].
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911190515/O/D19910515.pdf> [dostęp: 30.11.2023].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 r. w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy, Dz.U. 2022 poz. 645, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000645> [dostęp: 30.11.2023].
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59, tekst ujednolicony <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [dostęp: 30.11.2023].

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY MIGRACJI PRZYMUSOWYCH – PRZYPADK UKRAIŃCÓW UCZĄCYCH SIĘ W POLSKICH SZKOŁACH

Streszczenie

Od 2022 r. Polska z powodu wojny w Ukrainie przekształciła się w jedno z głównych państw na świecie przyjmujących uchodźców. Niniejszy artykuł przedstawia psychologiczne aspekty przymusowej migracji, a dokładniej odnosi się do ukraińskich dzieci, które w wyniku agresji rosyjskiej rozpoczęły naukę w polskich szkołach. Zwraca uwagę na uwarunkowania, z jakimi mierzą się dzieci i ich rodzice/opiekunowie. W kontekście dobrostanu psychicznego dzieci i młodzieży z Ukrainy porusza także kwestię relacji między uczniami oraz jednoczesnego uczestnictwa w polskim i ukraińskim systemie edukacji. Artykuł wskazuje, że zrozumienie psychologicznych uwarunkowań jest kluczowe dla skutecznego wsparcia adaptacji i integracji uczniów.

Słowa kluczowe: uchodźcy, Ukraina, Polska, uczniowie, psychologiczne aspekty

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORCED MIGRATIONS: THE CASE OF UKRAINIANS STUDYING IN POLISH SCHOOLS

Abstract

Since 2022, due to the war in Ukraine, Poland has transformed from a state accepting relatively few refugees to one of the world's leading refugee-receiving countries. This article presents the psychological aspects of forced migration. It focuses on Ukrainian children who, as a result of Russian aggression, began studying in Polish schools. It draws attention to challenges faced by children and their parents/guardians. In the context of the mental well-being of children and youth from Ukraine, the article addresses the relationship between students and the issue of simultaneous participation in the Polish and Ukrainian education systems. Understanding the psychological determinants is crucial to supporting effective adaptation and integration.

Keywords: refugees, Ukraine, Poland, students, psychological aspects